

УДК 342(477)+ 340.134+349.6

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.12>

Потапчук Ганна В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук,
докторантка Інституту законодавства
Верховної Ради України
ORCID 0000-0002-7963-035X
potapchukav@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ТЕОРЕТИКО-НОРМАТИВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ

Анотація

Метою статті є розгляд теоретико-нормативних підходів до розуміння та становлення феноменології екологічного конституціоналізму. Доводиться, що феномен екологічного конституціоналізму виступає іманентною органічною частиною національного і глобального конституціоналізму. Аргументовано, що в рамках національного конституціоналізму екологічний конституціоналізм виникає і формується з початком регламентації і регулювання екологічних правовідносин на галузевому рівні (національне земельне, водне, лісове, повітряне, про надра законодавство) з розробкою та прийняттям законодавчих актів у профільній сфері. Відправним моментом у розвитку цього процесу стає конституційно-правова регламентація та регулювання екологічних прав і свобод людини і громадянина. Показано, що в рамках глобального конституціоналізму екологічний конституціоналізм, з одного боку, – виникає як зворотна реакція міжнародного співтовариства держав на екологічні проблеми, що носять транскордонний, регіонально-глобальний характер, а з іншого – як нормативна реакція на конституціоналізацію екологічної діяльності держави та її зобов'язань з охорони навколишнього природного середовища, у сфері якої екологічні права та свободи людини і громадянина займають основоположне місце.

Наукова новизна дослідження полягає в критичному розгляді процесів виникнення, формування, доктриналізації, легалізації феноменології екологічного конституціоналізму як нової частини національного і глобального конституціоналізму.

Висновки. Екологічний конституціоналізм є новою феноменологією сучасного національного конституційного та загального міжнародного права, виступаючи іманентною органічною частиною національного і глобального конституціоналізму. Феноменологія екологічного конституціоналізму знаходить своє закріплення в національно-правовому та міжнародно-правовому обороті, причому як на декретованому (технологічному), так і фактично на нормативному рівнях – в основі таких процесів лежить діяльність самого міжнародного співтовариства держав у контексті діяльності його інституцій, що спирається на рішення національних судових установ держав-членів міжнародного співтовариства з розгляду прав на здорове навколишнє середовище, яке, на їх думку, є найважливішим елементом конституційного права на життя; воно є правом, що охороняється конституцією; та є правом, яке можна відстоювати в судах.

Ключові слова: конституціоналізм, екологічний конституціоналізм, національний конституціоналізм, глобальний конституціоналізм, міжнародне співтовариство держав, конституційне право, міжнародне право.

Potapchuk Hanna V.,
Candidate of Law, PhD student of the
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine
ORCID 0000-0002-7963-035X
potapchukav@gmail.com

**ECOLOGICAL CONSTITUTIONALISM:
THEORETICAL AND NORMATIVE APPROACHES TO UNDERSTANDING AND FORMATION**

Abstract

The aim of the article is to consider theoretical and normative approaches to understanding and formation of the phenomenology of ecological constitutionalism. It is proved that the phenomenon of ecological constitutionalism is an immanent organic part of national and global constitutionalism. It is argued that within the framework of national constitutionalism environmental constitutionalism arises and is formed with the beginning of regulation and regulation of environmental relations at the sectoral level (national land, water, forest, air, subsoil legislation), with the development and adoption of legislation in the relevant field. development of this process becomes the constitutional and legal regulation and regulation of environmental rights and freedoms of man and citizen). It is shown that within the framework of global constitutionalism ecological constitutionalism, on the one hand, arises as a feedback of the international community of states to ecological problems of cross-border regional-global character, and on the other – as a normative reaction to constitutionalization of ecological activity of the state and its obligations. commitment to environmental protection in which the environmental rights and freedoms of man and citizen occupy a fundamental place.

The scientific novelty of the study lies in the critical consideration of the processes of emergence, formation, doctrinalization, legalization of the phenomenology of ecological constitutionalism as a new part of national and global constitutionalism.

Conclusions. Ecological constitutionalism is a new phenomenology of modern national constitutional and general international law, acting as an immanent organic part of national and global constitutionalism. The phenomenology of ecological constitutionalism is enshrined in national and international law, both at the decreed (technological) and in fact at the regulatory level – the basis of such processes is the activities of the international community in the context of its institutions, based on the decision of the national judicial institutions of the member states of the international community to consider the rights to a healthy environment, which in their opinion is the most important element of the constitutional right to life; it is a right protected by the constitution; and is a right that can be defended in court.

Key words: constitutionalism, ecological constitutionalism, national constitutionalism, global constitutionalism, international community of states, constitutional law, international law.

Постановка проблеми. Становлення, розвиток та вдосконалення демократичної правової державності об'єктивує й актуалізує проблематику конституціоналізму як обов'язкової частини процесу виникнення і створення феноменології такої державності (іманентна ознака конституціоналізму – авт.), що базується на її історичній, доктринально-теоретичній, праксеологічній ретроспективі (функціонально-маркерні ознаки конституціоналізму – авт.), має національний і глобальний вимір (просторові ознаки конституціоналізму – авт.) та ідентифікується як політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини [1] (предметно-об'єктна ідентифікаційна ознака конституціоналізму – авт.).

Отже, у сучасних демократичних державах конституціоналізм є не тільки важливим

фактором стабільності існування державного ладу, забезпечення правопорядку, незаперечного домінування влади народу, а й показником правонаступництва публічної влади та якісного рівня конституційної регламентації і регулювання найважливіших суспільно-правових відносин, що виникають між особистістю, соціумом і державою. І хоча феномен конституціоналізму завжди розглядався як фундамент політичної системи, проте сьогодні, саме в умовах розвитку і вдосконалення демократичної правової державності, його роль невпинно зростає, – він постає багаторівневим та багатофакторним явищем, феноменологія якого безпосередньо впливає не тільки на сучасний, а й на майбутній розвиток держав та існування і функціонування їх міжнародного співтовариства, що визнає конституціоналізм однією з найсуттєвіших конституційних цінностей, враховуючи взаємний вплив і взаємодію кон-

ституційного правопорядку та міжнародного права через тенденції конституціоналізації міжнародного права й інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав [2; 3].

Розвиток феноменології конституціоналізму в межах цих тенденцій сприяє не тільки її збагаченню у функціональному та нормативно-правовому аспектах, – на наш погляд, саме вони сприяють дійсно якісним і трансформаційним змінам у його розумінні як прообразу глобального права, заснованого на загальних конституційних цінностях народів та держав, що, безперечно, посилює процеси своєї інституціоналізації та конституювання.

Отже, саме в руслі цих тенденцій розвивається доктрина й закріплюється практика видового розподілу конституціоналізму, – наприклад, на гуманістичний (права і свободи людини), виборчий, у сфері самоврядування. В останні роки, враховуючи: особливу важливість оточуючого природного середовища для існування людської цивілізації; транскордонний характер впливу на нього негативних чинників від антропогенної діяльності; активну увагу держав-членів міжнародного співтовариства з конституційно-правової регламентації та регулювання, а також легалізації екологічних прав і свобод людини; суттєву увагу всього міжнародного співтовариства держав щодо запозичення екологічних відносин та їх державного конституційно-правового регулювання на міжнародний рівень (субрегіональний, регіональний, універсальний) як об'єкта міжнародно-правового регулювання, що потім г) трансформується завдяки міжнародному договірному праву в міжнародно-правові зобов'язання держав з міжнародних багатосторонніх договорів, – фактично формується новий вид конституціоналізму – екологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика конституціоналізму досліджувалась і фіксувалась в працях вчених, які розробляли доктрину конституціоналізму, осмислювали ідеї, що лежать в його основі, аналізували питання, пов'язані із природою, сутністю, особливостями конституціоналізму як національного феномену, а також окремих елементів конституціоналізму.

Враховуючи те, що проблематика глобального конституціоналізму в вітчизняній конституційно-правовій науці знаходиться

на початковій стадії (треба зазначити наукові розвідки Є. О. Львової, В. С. Могілевського), у своїй більшості вона базується на доктринальних дослідженнях зарубіжних вчених, а саме: Ю. Арато, Дж. Вайлера, М. Вінд, А. Вінер, А. Бьянкі, А. фон Богданді, Ю. Габермаса, Д. Грімм, П. Грега, Ж. Д'Аспермона, П. Добнер, Дж. Дуноффа, Ж.-П. Жаке, Т. Йохансен, А. Кассезе, С. А. Кардбаума, Б. Кінгсбуррі, С. Кіма, Я. Клабберса, Н. Кріша, М. Кумма, М. Лугліна, Дж. К. Ніколаїдіса, М. Мадуро, Ш. Отер, А. Петерс, Е.-У. Петерсманна, Д. Розенау, К. Робінсона, А. Скордаса, А. Стоун Світа, Г. Тойбнера, М. Тушнета, К. Томушата, Д. Трахтмана, Дж. Туллі, Такао Суамі, Г. Ульфштейна, Н. Уолкера, Р. Фалька, Б. Фасбендера, А. Фішер-Лескано, Р. Форста, Г. Халмаи, Д. Хальберстама, К. Чіампі, К. Швьобель-Патель, Е. Штейна, А. Шайо, а також науковців, які займаються дослідженням зазначених питань на пострадянському просторі – О. М. Барабанова, В. В. Гончарова, В. Д. Зорькіна, С. Ю. Кашкіна, І. Конюхової, Р. Людвиковського, В. Расторгуєва та інших. Разом із тим необхідно наголосити, що проблематика екологічного конституціоналізму зазначеними вченими практично не досліджувалась.

Метою цієї статті є дослідження теоретико-нормативних підходів до розуміння та становлення екологічного конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Для системного і комплексного дослідження теоретико-нормативних підходів до розуміння та становлення екологічного конституціоналізму вважаємо за потрібне визначити дефінітивну характеристику (семантичне та етимологічне навантаження) опорних понять, що досліджуються в цій статті: «конституціоналізм», «види конституціоналізму», «екологічні права людини» – екстраполюючи їх на феноменологію «екологічний конституціоналізм».

Отже, феноменологія конституціоналізму ще досі не одержала єдиного визначення (адже існує три підходи до визначення конституціоналізму – політичний, філософський та юридичний /М. П. Орзіх/). На нашу думку, найбільш вдалим підходом, що дає нам розуміння цього складного, суперечливого, але дуже важливого і соціально, і політично, і нормативно явища, є підхід, що об'єднує три його іпостасі – теорію (доктринальний кри-

терій – авт.), історію (історико-ретроспективний критерій – авт.) і практику (праксеологічний критерій – авт.) конституційного будівництва в конкретній державі [5, с. 23–24], що дає можливість через феноменологію конституціоналізму визначити публічно-правову систему конституційної організації сучасного суспільства [5, с. 5].

Разом із тим можна стверджувати, що наведені підходи дозволяють визначити глибинний політичний і філософський зміст та праксеологічну спрямованість профільної феноменології, а також сформулювати її велике значення для юридичної науки, бо вона фактично скерована на досягнення (визнання, забезпечення та захист) конституційно-правової свободи людини, під яким в доктрині запропоновано розуміти юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, за якою людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань в усі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів [5, с. 5].

У політичному аспекті конституціоналізм розкривається як особливий характер відносин між людиною, суспільством і державою на основі консенсусу, як ідейно-політична доктрина і рух, а також як заснована на конституції функціональна-діяльнісна сфера публічної влади, причому як державної, так і самоврядної (муніципальної) [6, с. 4–5]. У філософсько-історичному аспекті конституціоналізм розкривається як вчення про конституцію, включаючи передконституційні ідеї божого, природного права, договірного походження держави, вчення про плутократію, тиранію, деспотію, демократію і т. д. В юридичному аспекті конституціоналізм розуміється у вузькому сенсі як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів, а в широкому сенсі – як складна політико-правова система [5, с. 25].

Наведений феномен володіє не тільки багатомірністю (внаслідок наявності різних можливостей своєї характерології та вимірності), а й ізохронністю (позаісторичністю), тобто він об'єднує, інтегрує, систематизує, формує комплекс знаків, наративів, конотацій, смислів, знань, принципів, цінностей

про роль і значення конституційного будівництва в конкретній державі у її системному комплексі, практично реалізуючи методологічно-філософський підхід «не замість, а разом». У цьому створеному синтетичному феномені, що призначався суто для філософського та доктринального застосування на внутрішньодержавному рівні, – були об'єднанні складні аспекти державотворення і правотворення, правонаступництва і функціоналу публічної влади, становлення гуманітарного блоку складних питань у контексті їх конституційної регламентації і регулювання, акти, що закріплювали й легалізували результати революційної та еволюційної поведінки народів і держав у сфері конституційного будівництва, що згодом трансформувалися в концентрованому вигляді у найважливіші конституційно-правові цінності цивілізаційного рівня тощо, – тобто, вся сукупність інтересів, дій та актів, що були застосовані в конституційно-правовій реальності конкретної держави упродовж її історико-конституційного розвитку, сформувалася на рівні національного конституціоналізму, а сформовані конституційно-правові цінності цивілізаційного рівня сприяли формуванню глобального конституціоналізму [7].

Отже, можна стверджувати, що з одного боку, конституціоналізм є відповідним симулякром (фр. *simulacre* від лат. *simulacrum* / *simulo* / – «зображення», від «робити вигляд, прикидатися») – позначення або імітація чогось, неповноцінна копія [8], а з іншого, – як дійсно існуюча і функціонуюча політико-правова система суспільства, що заснована на верховенстві конституції, втіленні конституційних цінностей [9], від якої напряду і безпосередньо залежить існування демократичної правової державності, стабільність функціонування її інституційної структури, формування, існування та функціонування загальнодержавного механізму охорони й захисту прав і свобод людини, їх реалізація, гарантування тощо.

У своєму семантичному розумінні термін «конституціоналізм» має декілька значень:

1) це форма правління, що реально обмежене конституцією (управлінсько-обмежувальний критерій – авт.);

2) політична система, підґрунтям якої є конституція та конституційні методи прав-

ліній (конституційно-пріоритетний критерій – авт.);

3) політико-правова теорія про необхідність встановлення конституційного устрою (доктринально-конституційний критерій – авт.).

Можна констатувати, що функціонально-діяльнісну основу цього феномена складають різні іпостасі конституційного правління, що базуються на конституційних цінностях, втілених у вигляді конституційних принципів, що були сформовані у темпоральному просторі, починаючи від їх теоретичного розуміння, формулювання, легалізації, реалізації, і закінчуючи спробами практичного втілення наведених цінностей-принципів у життя в історичній ретроспективі та сучасною практикою конституційного будівництва. Тому в цьому феномені, крізь призму верховенства конституції, об'єдналися не лише ідеали правової держави, які мають бути реалізовані в процесі реформування державного устрою (доктринально-теоретичний блок – авт.), а й споконвічні традиції та бажання самого народу як джерела влади (історичний блок – авт.). Останній розкривається через системний та комплексний історико-правовий аналіз Конституції Пилипа Орлика (Пакти і конституції Війська Запорізького 1710 року...), Конституції УНР (період визвольних змагань), конституцій УРСР (радянський період), Основного Закону України 1996 року, який засвідчує, що конституційні правозахисні традиції українців реалізовувалися переважно теоретично або проголошувалися як декларації у сфері прав людини, державного суверенітету та розподілу влади.

Якщо розуміти сучасний конституціоналізм у контекстуалізації гуманістичної парадигми, у його системній побудові і прояві як телеологічно обтяжливої системи, що скерована на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав та інтересів особи для досягнення (визнання, забезпечення та захисту) конституційно-правової свободи людини [5, с. 27], тоді виникає розмаїття видової характеристики цього феноменального явища у розумінні основоположних прав і свобод людини. Тобто, крім простої характеристики – національний конституціоналізм (американський, німецький,

український, французький тощо) (А. Р. Крусян та ін.) і глобальний конституціоналізм (Є. О. Львова), якісного виміру цього явища – класичний конституціоналізм (І. Д. Сліденко [10]) і неформальний конституціоналізм (В. В. Речицький [11]), визначення по основних функціональних напрямках публічної влади – парламентський (І. І. Забокрицький [12]), судовий (А. О. Селіванов [13]), по реальному втіленню його настанов у практиці конституційного будівництва – номінальний і реальний конституціоналізм (І. Д. Сліденко [14]) – його можна також класифікувати по основоположних правах і свободах людини – виборчий, референдумний, локально-самоврядний, екологічний конституціоналізм [15].

Разом із тим тут необхідно зазначити і відповідну «відкритість» українського конституціоналізму до сприйняття надбань конституційного простору інших держав, – бо певна кількість понять, конституційних норм і в історичній ретроспективі, і в сучасному конституційному будівництві була фактично запозичена з нормативно-правових актів або законодавства інших держав шляхом їх механічного перенесення на український ґрунт. Треба наголосити на тому, що, на жаль, український законодавець проігнорував і продовжує ігнорувати висновки європейських і вітчизняних інтелектуалів про те, що далеко не всі регулятивні чинники, які колись ефективно діяли на Заході, так само відносно добре працюватимуть і в нашому суспільстві [1].

Для розуміння виникнення феноменології екологічного конституціоналізму треба зробити декілька зауважень методологічної та процесуально-технологічної властивості:

- по-перше, треба звернути особливу увагу на антропогенний і антропозахисний характер всіх чинних конституцій держав-членів міжнародного співтовариства, включаючи чинну Конституцію України 1996 року (див. ст. 3 Основного Закону);

- по-друге, необхідно відзначити тенденцію формування, прийняття і конституційної легалізації в конституціях держав-членів міжнародного співтовариства якісно нової групи прав і свобод людини – екологічних прав людини;

- по-третє, актуалізується проблематика деталізації й конкретизації екологічних

прав і свобод людини в національному галузевому законодавстві держав за рахунок їх видової класифікації, насамперед, як права на безпечне навколишнє середовище і як конгломерату повноважень, прав та обов'язків у сфері природокористування й охорони навколишнього природного середовища [16, с. 50];

- по-четверте, актуалізується питання формування на універсальному рівні глобального управління в рамках міжнародних міждержавних (ООН) та міжурядових організацій феноменології глобального конституціоналізму, в основі якого лежать матеріальні та процесуальні норми міжнародного нормопроекткування й міжнародної нормотворчості, що зафіксовано в Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [17], а саме:

а) сприйняття конституційних цінностей, серед яких є й екологічні права і свободи людини, на міжнародному рівні;

б) їх адекватне закріплення в сучасному міжнародному публічному праві через розробку та підписання широкої бази міжнародних актів договірної характеру (міжнародна імплементація міжнародного договору – авт.);

в) надання міжнародним нормам, що закріплюють конституційні цінності, у тому числі й екологічні права та свободи людини, характеру міжнародно-правових зобов'язань держав;

г) повернення наведених міжнародних норм, що містяться в міжнародних багатосторонніх міждержавних актах договірної характеру, після їх підписання державами-сторонами (учасниками), на національний рівень для безпосереднього виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, узятих ними при підписанні міжнародного договору;

г) для реалізації такого завдання із запозичення національною правовою системою (системою національного законодавства) норм міжнародного права – об'єктивно необхідними виступають розробка, формування, конституційна легалізація, а потім і використання національного механізму імплементації норм міжнародного права у національне законодавство, який фактично супроводжує й забезпечує процес запозичення норм міжнародного права національною правовою

системою з метою їх належного використання, дотримання, виконання та реалізації;

д) створення на основі національного механізму імплементації норм міжнародного права у національне законодавство національного масиву (сукупності) законодавчих актів, які містять норми міжнародного права, що одночасно є міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, узятими нею при підписанні міжнародного договору;

е) виконання норм наведених національних законодавчих актів, що фактично містять у собі норми міжнародного права, але вже у ранзі норм національного права, які вже є обов'язковими для виконання суб'єктами національного права, бо норми міжнародного права, що містилися в міжнародних договірних документах, не могли бути виконані ними напряму;

є) реалізація державами положень механізму конвенційного контролю, що міститься в міжнародному багатосторонньому міждержавному договорі, через виконання в національному законодавстві норм міжнародного договірної права.

Отже, закріплення в національних конституціях екологічних прав людини стало революційною подією в конституційно-правовій регламентації та регулюванні прав і свобод людини. Однак до цього нормативна регламентація та регулювання екологічних прав відбувалися на рівні галузевого законодавства держав, в основному у вигляді прав щодо використання природних ресурсів (земле-, надро-, водо-, повітря-, природокористування тощо).

З ускладненням екологічного стану на теренах національних держав, усвідомленням наявності та присутності феноменології транскордонного впливу негативних екологічних факторів на оточуюче природне середовище, виникнення непоодиноких випадків міжнародних злочинів екоциду, у тому числі і військового (В'єтнам, Камбоджа, Корея, Афганістан), – активізувалася діяльність міжнародного співтовариства держав щодо нормування, нормативізації та договірної нормопроекткування в межах міжнародної нормотворчості у сфері екологічної безпеки та легалізації на міжнародному рівні екологічних прав людини. Для цього міжнародне право в процесі міжнародної договірної нормотворчості почало запозичення екологіч-

них прав і свобод людини, що були легалізовані в законодавстві національних держав.

Водночас активізувалася національна екологічна доктрина, представники якої почали активно обговорювати процес необхідності формування окремого блоку екологічних прав громадян та об'єктивізацію його подальшої легалізації на конституційно-правовому рівні. Так, Н. Р. Кобецька стверджувала, що слід розрізняти поняття «права громадян у галузі екологічних відносин» і «екологічні права громадян». Вона зазначала, що екологічні права – це вужче поняття, ніж права громадян у галузі екологічних відносин, що включають усі повноваження громадян, так чи інакше пов'язані з навколишнім природним середовищем, природними ресурсами. В її розумінні, екологічні права, – це якісно нова група прав громадян (!!!), що відрізняються від раніше існуючих прав природокористування насамперед спрямованістю на задоволення саме екологічних, а не матеріальних, духовних чи естетичних потреб та інтересів. Причому початковим і вихідним моментом розуміння виникнення, становлення, розвитку, вдосконалення екологічних прав є можливість людини (!!!) користуватися незабрудненим довкіллям, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі. Звідси, цитована авторка розрізняє дві групи прав громадян у галузі екологічних відносин – екологічні права громадян і права щодо використання природних ресурсів [18, с. 6].

Системний аналіз наведеної доктринальної позиції, враховуючи сучасний стан конституціоналізму, у тому числі й екологічного, свідчить про:

- по-перше, відсутність розуміння з боку авторки транскордонного характеру екологічних прав та їх розповсюдження на всіх фізичних осіб, що знаходяться на території держави, без врахування їх правового статусу (громадянства, іноземства, апатридства, біженства та ін.) – тобто, тут слід говорити про екологічні права людини і громадянина (критерій національної транспарентності та просторовості екологічних прав людини – авт.);

- по-друге, про відсутність розуміння з боку авторки щодо практично однакового змістовно-функціонального наповнення таких екологічних прав та їх просторового поширення для кожного з представників

людської цивілізації, без врахування їх місця проживання та приналежності до будь-якої держави (критерій міжнародної транспарентності та просторовості екологічних прав людини – авт.);

- по-третє, про відсутність розуміння з боку авторки щодо достатньо широкого потенціалу екологічних прав людини, які включають ширші можливості впливу на оточуюче природне середовище, а також на діяльність органів публічної влади держави у профільній сфері (критерій широкого змістовного потенціалу екологічних прав людини – авт.);

- по-четверте, про відсутність розуміння з боку авторки щодо універсалізації регламентації та регулювання екологічних прав людини на міжнародному субрегіональному, регіональному, універсальному рівнях через міжнародне договірне право на засадах конвергенції, уніфікації, адаптації національних галузевих законодавств, у тому числі основних профільних положень національних конституцій (критерій міжнародної договірної транспарентності та просторовості екологічних прав людини – авт.);

- по-п'яте, про відсутність розуміння з боку авторки загальних тенденцій розвитку і вдосконалення національного конституціоналізму, його реального стану, а також розуміння тенденцій виникнення конституціоналізму глобального, в основі якого лежать запозичені міжнародним публічним правом конституційні цінності держав-членів міжнародного співтовариства, серед яких виокремлюються екологічні права людини (критерій об'єктивізації й актуалізації екологічних прав людини в рамках національного та глобального конституціоналізму – авт.);

- по-шосте, мова йде про фактичну відсутність у цитованій авторки розуміння потенційних можливостей феноменології інтерсуб'єктивності, якою володіють локальні територіальні спільноти людей – територіальні громади, що: а) сприяють набуттю цими спільнотами загальних телеологічних доміант у своєму існуванні та розвитку, серед яких екологічна доміанта має визначальне значення; б) акумулюють їх колективні зусилля для вирішення проблем, що мають екзистенційний характер (екологічні права і свободи, безумовно, відносяться до їх кола); в) демонструють перманентну побудо-

ву системи екологічних інтересів на різних рівнях соціуму, починаючи від локального, регіонального, національного (загальнодержавного), закінчуючи субрегіональним, макрорегіональним й універсальним рівнем, що в умовах глобалізації, особливо правової, стає єдиним нормативним простором, де можна вирішувати глобальні екологічні проблеми на рівні міжнародної спільноти держав;

- по-сьоме, мова йде про фактичну відсутність у авторки розуміння можливості формування стратегічної парадигми взаємного зв'язку між галузевою регламентацією й регулюванням екологічних прав людини та їх подальшою конституційною регламентацією, регулюванням і легалізацією, що фактично є основою національного екологічного конституціоналізму, а також фактично й заперечення генетичного та системного зв'язку між національним екологічним конституціоналізмом і його універсальним виразом – глобальним екологічним конституціоналізмом.

Аргументом, що підкріплює такий висновок, можна вважати статтю вітчизняних вчених-екологів А. П. Гетьмана і В. В. Костицького «Екологічні права людини в національній і міжнародній правовій доктрині» [19], в якій вони на противагу цитованій дослідниці стверджують, що:

а) на сьогодні екологічні права людини є серед найвищих соціальних цінностей (критерій найвищої соціальної цінності – авт.), – однак, вважаємо, що вони, враховуючи змістовне наповнення ст. 3 Конституції України, можуть тлумачитись і як одна з найвищих конституційних цінностей;

б) розвиток правової думки про такі права пов'язаний з усвідомленням міжнародним співтовариством нагальної необхідності не лише збереження й ефективного використання ресурсної бази навколишнього природного середовища, а й створення умов свого існування, потреби дихати чистим повітрям, пити чисту воду, споживати екологічно безпечну їжу й задовольняти інші біологічні та духовні потреби (критерій розвитку доктрини про розширення предметно-об'єктної й просторово-суб'єктної бази екологічних прав людини – авт.);

в) з урахуванням зазначеного в багатьох країнах світу екологічні права визнаються

не лише самостійними правами, а й життєво необхідною (екзистенційною) основою для правового забезпечення задоволення біологічних та еколого-естетичних потреб людини [20, с. 3];

г) якщо оцінювати системний комплекс конституційних прав людини, в основу якого покладено зміст потреб людини, то екологічні права не тільки займуть важливе місце серед інших груп прав людини (особистих (вітальних), економічних, соціальних, політичних, культурних), а також продемонструють, що всі ці групи прав людини є генетично взаємопов'язаними та функціонально детермінованими з екологічними правами, враховуючи їх первинний, екзистенційний характер;

г) останніми роками відбуваються істотні зміни в доктринальному супроводженні й забезпеченні екологічних прав людини. Це спостерігається насамперед в тому, що дослідження екологічних прав людини займають одне з провідних місць у науковій концепції екологічного права України та інших держав. При цьому предметом вивчення є визначення дефінітивного змісту (поняття) екологічних прав, їх характерологічні ознаки – обсяг, місце в загальній системі прав людини та громадянина, механізм реалізації екологічних прав, гарантії судового захисту, окремі різновиди, міжнародно-правові стандарти тощо. Крім того, окремо аналізуються конституційні екологічні права людини і громадянина, а це, своєю чергою, свідчить про величезний попит з боку держави, яка прагне стати демократичною і правовою й бути повноправним членом серед країн Європейського Союзу, на теоретичні та методологічні розробки такого правового явища, як екологічні права людини.

д) однією з помітних ознак розвитку екологічного законодавства на національному галузевому рівні зараз стало формування законів комплексного природоохоронного характеру, особливо у державах з розвинутою економікою, наприклад: Основний закон про боротьбу із забрудненням навколишнього середовища (Японія, 1967 р.); Закон про охорону навколишнього середовища (Швеція, 1969 р.); Закон про державну політику в галузі навколишнього середовища (США, 1970 р.); Закон про охорону природи (Франція, 1976 р.); Закон про охорону природи і ландшафтне планування (Німеччина,

1976 р.) [21]. Отже, саме так високорозвинені суспільства через застосування правових заходів демонструють власну спроможність адекватно реагувати на виклики сьогодення з урахуванням наслідків можливого й реального негативного впливу на довкілля.

Важливим фактором формування національного екологічного конституціоналізму держав є конституційно-правова регламентація, регулювання і легалізація екологічних прав людини. Треба зазначити, що на сьогодні в конституціях більшості держав світу юридично закріплені природні права людини, у тому числі екологічні. Найважливішими з них є право на життя, на сприятливе для життя довкілля (ст. 55 Конституції Республіки Татарстан; ст. 35 Хартії основних прав та свобод Чеської Республіки; ст. 45 Конституції Естонії; ст. 43 Конституції Республіки Македонія; ст. 37 Конституції Республіки Молдова; ст. 72 Конституції Республіки Словенія; ст. 42 Конституції Російської Федерації тощо). Необхідно звернути увагу на те, що термінологічне формулювання права на життя, на сприятливе для життя довкілля має свої національні особливості. Так, наприклад, Конституція Королівства Бельгії 1831 р. у п. 4 ст. 23 закріпила право бельгійців на здорове довкілля, а ст. 66 Конституції Португалії 1976 р. сформулювала право всіх жити у здоровому для людей навколишньому середовищі.

Треба також акцентувати увагу на тому, що сучасні конституції багатьох держав світу розглядають питання охорони довкілля через нормативну конструкцію взаємних обов'язків особи й держави. Праву на екологічно чисте довкілля відповідає конституційне закріплення відповідних обов'язків громадян. Так, наприклад, ст. 53 Конституції Естонії 1992 р. передбачає обов'язок останніх компенсувати шкоду, завдану навколишньому середовищу, і встановлює обов'язок кожного дбайливо ставитися до життєвого та природного середовища. Конституції інших держав встановлюють аналогічні обов'язки прямо або опосередковано. Наприклад, ст. 43 Конституції Республіки Македонія 1991 р. поряд з обов'язком кожного охороняти навколишнє середовище передбачає обов'язок держави забезпечувати умови для реалізації громадянами своїх прав на сприятливе навколишнє середовище. Ст. 3 Конституції

України 1996 р. загальним обов'язком держави проголошує збереження прав і свобод людини, у тому числі права на екологічну безпеку, а ст. 126 Конституції Республіки Молдова 1994 р. обов'язком держави встановлює раціональне використання землі та інших природних ресурсів відповідно до національних інтересів (п. 2 «е»). Конституція Республіки Словенія 1991 р. (ст. 5) передбачає, що держава має сприяти збереженню своєї природної й культурної спадщини [22]. Відповідно до ст. 21 Основного Закону Угорщини 2011 р. держава визнає й реалізує право кожного на здорове довкілля. Заподіяння шкоди навколишньому середовищу тягне за собою обов'язок по його відновленню, відповідно до положень законодавства, або відшкодування заподіяної шкоди [23]. Своєю чергою, п. «е» ст. 9 Конституції Португальської Республіки 1976 р. серед основних завдань держави закріплює охорону природи та навколишнього середовища, збереження природних ресурсів і забезпечення правильного розпорядження територією.

Наведені фактологічні дані, що об'єднують в собі низку факторів об'єктивної (актуалізація екологічного фактору в існуванні людини та функціонуванні державності) та суб'єктивної (галузеве, а потім і конституційне нормопроекування та нормотворчість екологічних прав і свобод людини і громадянина) властивості сприяли контекстуалізації й осмисленню процесів формування на міжнародному рівні концепту екологічного конституціоналізму.

Цьому сприяла низка тенденцій організаційного та нормативного характеру, що проявилася на загальнодержавному (національному) та міжнародному рівнях, серед яких можна виділити такі:

- понад 120 держав прийняли загальні (комплексні) закони про охорону навколишнього середовища та регулювання природокористування (нормативно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – авт.);

- у більш ніж 100 державах створені міністерства охорони навколишнього середовища або еквівалентні їм органи (структурно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – авт.);

- у рамках національного законодавства активно розвиваються нові методи правово-

го регулювання природокористування й охорони навколишнього середовища: екологічне нормування, стандартизація; дозвільний порядок – ліцензії, сертифікати та ін.; економічні механізми – податки, пільги, страхування; довгострокове планування та програмування; поєднання галузевого, адміністративно-територіального й еколого-регіонального підходів у правовому регулюванні; превентивний контроль (екологічна експертиза) на додаток до методів інспекційного контролю, що застосовуються здавна; застосування коригувальних заходів впливу щодо забруднювачів навколишнього природного середовища – призупинення або припинення екологічно шкідливої діяльності, застосування принципу «забруднювач платить», компенсації заподіяної шкоди і т. д. [24, с. 313–314] (управлінсько-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – авт.);

- нормативною основою екологічного конституціоналізму став міжнародно-правовий договірний масив з охорони навколишнього природного середовища й захисту представників тваринного та рослинного світу (міжнародно-правова база для формування концепту екологічного конституціоналізму – авт.).

Треба зазначити, що центральне місце серед джерел міжнародно-правової охорони навколишнього природного середовища займають резолюції Генеральної Асамблеї ООН і Всесвітня хартія охорони природи. Вони, по-перше, мають визначальне значення в реалізації принципів і положень міжнародно-правового екологічного співробітництва, а, по-друге, містять у собі прообрази міжнародно-правових зобов'язань держав у профільній сфері, що в подальшому міжнародному договірному нормопроектуюванні та нормотворчості набувають характеристики норм міжнародного права і юридичної сили міжнародних правових стандартів.

Так, вважаємо, що серед резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, присвячених охороні навколишнього середовища та раціональному використанню світових природних ресурсів, слід звернути особливу увагу на чотири резолюції.

1. Генеральна Асамблея ООН 18 грудня 1962 р. прийняла резолюцію «Економічний розвиток і охорона природи» [25], в якій

схвалюються ініціатива та рекомендації, запропоновані ЮНЕСКО. Прийнята резолюція виділяє три найважливіші методологічно-діяльнісні моменти: а) цілісний розгляд сукупності навколишнього середовища, природних ресурсів, флори і фауни; б) інтеграція терміну «охорона природи» в більш широкий термін «охорона навколишнього середовища»; в) концепція органічного поєднання інтересів охорони природи й економічного розвитку, що отримала свій розвиток на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища в 1972 р.

2. Генеральна Асамблея ООН 3 грудня 1968 р. прийняла резолюцію «Проблеми навколишнього середовища» [26], в якій зазначається найважливіша роль сприятливого навколишнього середовища в дотриманні основних прав людини та належного економічного й соціального розвитку. З цією метою Генеральна Асамблея ООН оголосила про рішення скликати Конференцію ООН по навколишньому середовищу в Стокгольмі в 1972 р.

3. 30 жовтня 1980 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь» [27]. Цей документ закликає всі держави і народи вжити конкретних заходів по скороченню озброєнь і розробці заходів з охорони навколишнього середовища.

4. 28 жовтня 1982 р. Резолюцією 37-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН [28] була затверджена Всесвітня хартія охорони природи, що складається з 24-х основних принципів. По-перше, Хартія розглядає екологічну освіту як складову частину загальної освіти. По-друге, у ній визнається за необхідне всебічно розширювати знання про природу шляхом проведення досліджень та поширення цих знань інформаційними системами будь-якого типу. По-третє, закріплюється положення про те, що принципи Хартії повинні знайти відображення в правовій практиці кожної держави і на рівні міжнародного співробітництва. Хоча Хартія за своєю юридичною силою є міжнародно-правовим документом рекомендаційного значення, а це означає, що її норми і принципи юридично не обов'язкові для держав і міжнародних організацій, але у своїй практичній діяльності члени міжнародної спільноти, виходячи з загального обов'язку охорони навколишнього

природного середовища, повинні дотримуватися положень цього акта.

Нині нараховується більше 230 міжнародних багатосторонніх договорів, що торкаються різних аспектів екологічної діяльності. Крім того, тексти понад 3000 двосторонніх конвенцій, угод та інших нормативних документів, що стосуються охорони навколишнього середовища та регулювання природокористування, містяться в Міжнародному центрі по праву навколишнього середовища, який функціонує в Бонні (ФРН) під егідою Міжнародної ради по праву навколишнього середовища, Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів, Програми ООН по навколишньому середовищу і Всесвітнього фонду охорони дикої живої природи [24, с. 148] (міжнародно-правова кадастрова база для формування концепту екологічного конституціоналізму – авт.).

Наведені положення фактично склали методолого-праксеологічну та нормативно-праксеологічну базу для виникнення, просування і формування концепту екологічного конституціоналізму. Але в міжнародному публічному праві склалися обставини, коли цей концепт не тільки був озвучений, а і введений у міжнародно-правовий оборот, причому як на декретному, так і фактично на нормативному рівнях.

Так, на 23-й нараді Робочої групи Сторін Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, яка проходила під егідою Європейської економічної комісії ЕКОСОС ООН 26–28 червня 2019 р. у Женеві (Швейцарія), при розгляді Пункту 3 с) попереднього порядку денного щодо доступу до правосуддя в процесі Суддівського колоквіуму по Цілі 16 в області сталого розвитку: роль судової системи в сприянні забезпеченню верховенства права в питаннях навколишнього середовища [29, с. 3], було вперше зроблено таке обґрунтування щодо формування екологічного конституціоналізму:

- останнім часом все ширше усвідомлюється принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища і права на здорове навколишнє середовище;

- у цілому не менше 155 держав взяли на себе правові зобов'язання згідно з дого-

ворами відповідно до конституцій і законодавства поважати, захищати і здійснювати це право. Серед них налічується не менше 20 країн, суди яких постановили, що право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя, а тому охороняється конституцією і може відстоюватися в судах;

- багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

- визнано, що екологічний конституціоналізм є відносно новим явищем, яке знаходиться на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

- екологічний конституціоналізм – це явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

- в екологічному конституціоналізмі також знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення стійкого розвитку.

Отже, системний аналіз наведених положень дає змогу зробити такі висновки методологічної властивості:

- екологічний конституціоналізм має своєю теоретико-ідеологічною основою принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища і права на здорове навколишнє середовище;

- екологічний конституціоналізм у своєму праксеологічно-функціональному аспекті витікає з діяльності національних судів, які постановили, що: а) право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя; б) воно є правом, що охороняється конституцією; в) воно є правом, яке можна відстоювати в судах;

- екологічний конституціоналізм у своєму ефективно-результативному вимірюванні базується на тому, що багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

- екологічний конституціоналізм у своїй структурно-архітектонічній побудові є відносно новим явищем, яке знаходиться на

стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

- екологічний конституціоналізм у своєму глобально-охоронювальному і глобально-захисному розумінні представляє собою явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

- екологічний конституціоналізм у своєму інструментальному супроводженні й забезпеченні є явищем, в якому знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення сталого розвитку.

Наведені положення дають змогу сформулювати цілісне уявлення про феноменологію екологічного конституціоналізму, його змістовну наповненість, структурну організацію, доктринальне розуміння та усвідомлення, нормативне оформлення і легалізацію, а також інструментальне супроводження й забезпечення, що, по великому рахунку, трансформує екологічний конституціоналізм у складне багаторівневе, багатомірне, телеологічно та нормативно детерміноване явище, що знаходиться на стику національного конституційного права, загального міжнародного права, права прав людини і загального права навколишнього середовища (національного і міжнародного), що з рівня феноменології та об'єкта суто прикладного, науково-доктринального рівня трансформується в об'єкт нормативно-правової ідентифікації, історико-правової контекстуалізації та прагматичної аксіології.

Висновки. Резюмуючи, можна дійти таких висновків:

- феномен екологічного конституціоналізму є іманентною органічною частиною національного та глобального конституціоналізму;

- у рамках національного конституціоналізму екологічний конституціоналізм виникає і формується з початком регламентації та регулювання екологічних правовідносин на галузевому рівні (національне земельне, водне, лісове, повітряне, про надра законодавство), з розробкою та прийняттям законодавчих актів у профільній сфері, відправним моментом у розвитку цього процесу стає конституційно-правова регламентація та ре-

гулювання екологічних прав і свобод людини та громадянина);

- у рамках глобального конституціоналізму екологічний конституціоналізм, з одного боку, – виникає як зворотна реакція міжнародного співтовариства держав на екологічні проблеми, що носять транскордонний регіонально-глобальний характер, а з іншого – як нормативна реакція на конституціоналізацію екологічної діяльності держави та її зобов'язань з охорони навколишнього природного середовища, у сфері якої екологічні права і свободи людини та громадянина займають основоположне місце, внаслідок чого розпочинаються процеси інтернаціоналізації екологічних правовідносин. Останні запозичуються з національного конституційного рівня правового регулювання на міжнародний, тобто, стають ординарним об'єктом такого регулювання через активізацію міжнародного нормопроекткування і нормотворчості, скерованих на формування міжнародних норм договірною характеру, отримують своє закріплення в міжнародних міждержавних багатосторонніх договорах профільного характеру, де вони формулюються у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав-учасниць, які після їх підписання зобов'язані відтворити такі зобов'язання в національному законодавстві, використовуючи механізми національної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство;

- суттєву допомогу в становленні феноменології екологічного конституціоналізму в межах конституціоналізму глобального надають структури та нормативна діяльність міжнародного співтовариства держав, включаючи основні органи ООН;

- феноменологія екологічного конституціоналізму знаходить своє закріплення в міжнародно-правовому обороті, причому як на декретному (технологічному), так і фактично на нормативному рівнях – в основі таких процесів лежить діяльність самого міжнародного співтовариства держав у контексті діяльності його інституцій, що спирається на рішення національних судових установ держав-членів міжнародного співтовариства з розгляду прав на здорове навколишнє середовище, яке, на їх думку, є найважливішим елементом конституційного права на життя: правом, що охороняється конституцією, а також правом, яке можна відстоювати в судах.

Список використаних джерел:

1. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право. Повний курс: навч. посібн. К.: Юрінком Інтер, 2020. URL: https://pidru4niki.com/1594102446795/pravo/ponyattya_struktura_oznaki_konstitutsionalizmu (Дата звернення: 30.01.2021).

2. Волошин Ю. О. Феномен конституціоналізації міжнародного (наднаціонального) правопорядку: основні концепції та практика реалізації URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IXsW9xxOJgEJ:https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2BVoloshin.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Дата звернення: 30.01.2021).

3. Папаяні С. В. Інтернаціоналізація в умовах глобалізації: конституційно-правовий аналіз. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyno-pravoviy-analiz> (Дата звернення: 30.01.2021).

4. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.]; за ред. М. П. Орзіха. К.: Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

5. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2010. 40 с.

6. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 4–11.

7. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм. Теоретичні підходи та правові виклики до формування / За ред. д.ю.н., професора М. О. Баймуратова. Одеса: Фенікс, 2019. 294 с.

8. Симулякр. *Вікіпедія. Свободная энциклопедия*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%B%D1%8F%D0%BA%D1%80> (Дата звернення: 30.01.2021).

9. Про сьогоднішня й майбутнє Конституційного Суду України. І не тільки: Інтерв'ю youtube-каналу Cafe Elephant судді КС Ігоря Сліденка. URL: <https://nabu.net.ua/pro-sogodennya-j-majbutnye-konstytutsijnogo-sudu-ukrayiny-i-ne-tilky-9792/> (Дата звернення: 30.01.2021).

10. Сліденко І. Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епісте-

мологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів. К.: Істина, 2010. 624 с.

11. Речицький В. В. Неформальний конституціоналізм. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 356 с.

12. Забокрицький І. І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wqlEQvsDIXMJ:journals.uran.ua/index.php/2415-3818/article/download/87443/83056+&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Дата звернення: 30.01.2021).

13. Селіванов А. Судовий конституціоналізм у реаліях сучасного розуміння Конституції України. *Голос України*. 2015. 15 травня.

14. Сліденко І. Д. До проблеми номінального та реального конституціоналізму, теорії «*reine rechtslehre*» та онтології конституційного контролю. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Том VI–VII. С. 135–146.

15. Народовладдя в Україні: глобалізаційні виклики: монографія / Р. О. Стефанчук, С. О. Кузніченко, І. М. Мишак, О. В. Совгіря, В. Л. Федоренко, А. О. Янчук. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 764 с.

16. Васильєва М. И. Проблемы защиты общественного интереса в экологическом праве. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 49–62.

17. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (Дата звернення: 30.01.2021).

18. Кобецька Н. Р. Екологічні права громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 1998. 17 с.

19. Гетьман А. П., Костицький В. В. Екологічні права людини в національній і міжнародній правовій доктрині. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/download/52494/48522> (Дата звернення: 30.01.2021).

20. Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2012. 214 с.

21. Право окружающей среды в экономически развитых странах. URL: <http://www.duma-magadan.ru> (Дата звернення: 30.01.2021).

22. Конституции государств мира. URL: <https://legalns.com> (Дата звернення: 30.01.2021).

23. Основной Закон Венгрии. URL: <https://nemzetikonyvtar.kormany.hu/>

download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%ADtott.pdf (Дата звернення: 30.01.2021).

24. Саркисов О. Р., Любарский Е. Л. Экологическое право: учеб. пособие для студ. учреждений высшего проф. образования. 5-е изд. переработанное и доп. Казань: Центр инновационных технологий, 2014. 335 с.

25. Экономическое развитие и охрана природы: Резолюция А/RES/1831 (XVII) Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1962 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1831%28XVII%29> (Дата звернення: 30.01.2021).

26. Проблемы окружающей среды: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН А/RES/2398 (XXIII) от 3 декабря 1968 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/2398%28XXIII%29> (Дата звернення: 30.01.2021).

27. Об исторической ответственности государств за сохранение природы Земли для нынешнего и будущих поколений: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН А/RES/35/8 от 30 октября 1980 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/35/8> (Дата звернення: 30.01.2021).

28. Всемирная хартия природы: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН А/RES/37/7 от 28 октября 1982 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/37/7> (Дата звернення: 30.01.2021).

29. Судейский коллоквиум по Цели 16 в области устойчивого развития: роль судебной системы в содействии обеспечению верховенства права в вопросах окружающей среды. ECE/MP.PP/WG.1/2019/8. ЭКОСОС ООН. 2019. 5 с.

References:

1. Sovhyrya, O. V., Shuklina, N. H. (2020). *Konstytutsiyne pravo. Povnyy kurs: navch. posibn.* K.: Yurinkom Inter. URL: https://pidru4niki.com/1594102446795/pravo/ponyattya_struktura_oznaki_konstitutsionalizmu (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].

2. Voloshyn, Y. O. *Fenomen konstytutsionalizatsiyi mizhnarodnoho (nadsotsional'noho) pravoporyadku: osnovni kontseptsiyi ta praktyka realizatsiyi.* URL: [https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IXsW9xxOJgEJ:https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2B](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IXsW9xxOJgEJ:https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2BVoloshin.pdf+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua)

2BVoloshin.pdf+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].

3. Papayani, S. V. *Internatsionalizatsiya v umovakh hlobalizatsiyi: konstytutsiyno-pravovyy analiz.* URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyno-pravoviy-analiz> (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].

4. *Problemy suchasnoyi konstytutsionalistyky: navch. posib.* (2011) / M. P. Orzikh, M. V. Afanas'yeva, V. R. Bars'kyi [ta in.]; za red. M. P. Orzikh. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Krusyan, A. R. (2010). *Suchasnyy ukrayins'kyy konstytutsionalizm: teoriya i praktyka: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk.* 12.00.02. Odesa [in Ukrainian].

6. Baymuratov, M. O. (2011). *Publichna samovryadna (munitsypal'na) vlada v Ukraini: metodolohichni pidkhody do vyznachennya osnovnykh oznak.* *Publichne pravo*, 2, 4–11 [in Ukrainian].

7. L'vova, Ye. O. (2019). *Hlobal'nyy konstytutsionalizm. Teoretychni pidkhody ta pravovi vyklyky do formuvannya /* Za red. d.yu.n., profesora M. O. Baymuratova. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

8. Cymulyakr. *Vykypedyya. Svobodnaya éntsyklopedyya.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D1%80> (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].

9. *Pro s'ohodennya y maybutnye Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy. I ne til'ky: Interv"yu youtube-kanalu Cafe Elephant suddi KS Ihorya Slidenka.* URL: <https://nabu.net.ua/pro-sogodennya-j-majbutnye-konstytutsijnogo-sudu-ukrayiny-i-ne-tilky-9792/> (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].

10. Slidenko, I. D. (2010). *Fenomenolohiya konstytutsijnoho kontrolyu. Heneza, pryroda i pozytsionuvannya v konteksti aksiolohichnykh, epistemolohichnykh, praktiolohichnykh, synerhetichnykh aspektiv.* K.: Istyna [in Ukrainian].

11. Rechyts'kyi, V. V. (2018). *Neformal'nyy konstytutsionalizm.* Kharkiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava lyudyny» [in Ukrainian].

12. Zabokryts'kyi, I. I. *Osnovni aspekty suchasnoho rozuminnya konstytutsionalizmu.* URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wqlEQvsDIXMJ:journals.uran.ua/index.php/2415-3818/article/download/87443/83056+%&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].

13. Selivanov, A. (2015). Sudovyy konstytutsionalizm u realiyakh suchasnoho rozumynnya Konstytutsiyi Ukrainy. *Holos Ukrainy*, 15 travnya [in Ukrainian].
14. Slidenko, I. D. (2008–2009). Do problemy nominal'noho ta real'noho konstytutsionalizmu, teoriiy «reine rechtslehre» ta ontolohiyi konstytutsiynoho kontrolyu. *Problemy filosofiyi prava*, tom VI–VII, 135–146 [in Ukrainian].
15. *Narodovladdia v Ukraini: hlobalizatsiini vyklyky*. (2020) / R. O. Stefanchuk, S. O. Kuznichenko, I. M. Myshchak, O. V. Sovhyria, V. L. Fedorenko, A. O. Yanchuk. Odesa : Vydavnychy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
16. Vasyl'eva, M. I. (1999). Problemy zashchity obshchestvennoho interesa v ékologicheskoy pravoy. *Hosudarstvo i pravo*, 8, 49–62 [in Russian].
17. *Videns'ka konventsia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv 1969 roku*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].
18. Kobets'ka, N. R. (1998). *Ékologichni prava hromadyan Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.06. Kyiv [in Ukrainian].
19. Het'man, A. P., Kostyts'kyi, V. V. *Ékologichni prava lyudyny v natsional'niy i mizhnarodniy pravoviy doktryni*. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/download/52494/48522> (Last accessed: 30.01.2021) [in Ukrainian].
20. Medvedyev, K. V. (2012). *Ékologichni prava hromadyan Ukrainy*: harantiyi yikh sudovoho zakhystu : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.06. Kyiv [in Ukrainian].
21. *Pravo okruzhayushchey sredey v ékonomicheski razvitykh stranakh*. URL: <http://www.duma-magadan.ru> (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].
22. *Konstitutsyi hosudarstv mira*. URL: <https://legalns.com> (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].
23. *Osnovnoy Zakon Venhryy*. URL: https://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%ADtott.pdf (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].
24. Sarkysov, O. R., Lyubarskiy, E. L. (2014). *Ékologicheskoye pravo: ucheb. posobyey dlya stud. uchrezhdenyy vyssheho prof. obrazovaniya*. 5-e izd., pererabotannoye i dop. Kazan': Tsentr ynnovatsyonnykh tekhnolohyy [in Russian].
25. Heneral'na Asambleya OON. (1962). *Ékonomicheskoye razvitiye i okhrana prirody*: Rezolyutsiya A/RES/1831 (XVII) ot 18 dekabrya 1962 hoda. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1831%28XVII%29> (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].
26. Heneral'na Asambleya OON. (1968) *Problemy okruzhayushchey sredey*: Rezolyutsiya A/RES/2398 (XXIII) ot 3 dekabrya 1968 hoda. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/2398%28XXIII%29> (Last accessed: 30.01.2021) [in Russian].
27. UN General Assembly. (1980). *On the historical responsibility of States for the conservation of the Earth's nature for present and future generations*: Resolution A/RES/35/8 of 30 October 1980. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/35/8> (Last accessed: 30.01.2021).
28. UN General Assembly. (1982). *World Charter for Nature*: Resolution A/RES/37/7 of 28 October 1982. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/37/7> (Last accessed: 30.01.2021).
29. *The Judicial Colloquium on Objective 16 in the Field of Sustainable Development: The Role of the Judiciary in Promoting the Rule of Law in Environmental Matters*. ECE / MP.PP / WG.1 / 2019/8. UN ECOSOC [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 3 лютого 2021 р.